

ז. העיר לוד למעלה מכל ספק שהיא לוד מימי חז"ל ועד היום, שעליה העידו שמוקפ"ח מימי יהושע. אלא שהיה מקום לחשוש שמקומה המדויק של העיר לוד הקדומה שבתחומי העיר כיום, הינו שטח בלתי מיושב, אולי אזור תעשייה וכי"ב שלא דרים בו. אלא שלפי החקירות הנמרצות בתל לוד (כבר שנים רבות, ובפרט בשנת תשע"ז-ט, בשכונת רמז ונווה ירק), נראה שבאזור שבו גופא היתה העיר המוקפ"ח גרים גם כיום (היא תל לוד, שלפי הממצאים שנחפרו בה במקומה באופן מסודר, היתה מיושבת מהתקופה הכנענית, דרך תקופת בית ראשון ובית שני והתקופה הרומית והערבית), וגם מעט יהודים גרים בה¹.

¹ דברים שכתבתי אחרי ביקורי בתל לוד, בי"ב אד"ש תשע"ט:

תל לוד, ולוד העתיקה נחפרת זה כ-150 שנה, החל מחפירות ה-PEF הבריטית ועוד היום. נחפרו בה לאורך השנים כמאתיים חפירות שונות.

'תל לוד' הינו תל שטוח ככל האזור, ולא בנוי על גבעה טבעית. לכן לא נאלצו לבנות בו בתחום מצומצם, ולכן אחרי שנחרבה העיר, השבכה המאוחרת ממנה, לא תמיד נבנתה מחדש על מקום הבתים ההרוסים בדוקא אלא פעמים לצידם, כשחרבות מהתקופה הקודמת נשארו חרבים לצד בתים חדשים מהם. לאחר תקופה חורבן נוספת בנו מחדש לצד החרבות האחרונות, על החרבות מהתקופה שמלפני קודמתה.

כתוצאה מכך, נחשפים ריבועי חפירות שבהן קיימת העדרות שכבות ודילוג תקופות. פעם תקופת המלוכה חסרה, ופעם תקופת בית שני חסרה, וכי"ב. יחד עם זאת, לכל התקופות יש 'נציגות' עקבית ברורה בחפירות. החל מהתקופה הכנענית, דרך תקופת המלוכה, בית שני, רומית-ביזנטית, ערבית קדומה, צלבנית ועד התקופה העות'מאנית והמנדטורית בשכבות העליונות.

חומת לוד אמנם לא נמצאה עד כה, הגם שמחפשים אותה בסביבות מה שנכון להיום נחשב גבולות התל הכנעני, אלא שלא שמענו אינה ראייה. גם יש לציין שחומה באדמה רכה, מתפרקת ונלקחת לשימוש מימיו אחרי חורבן של תקופה. וגם יתכן שהחומה היתה בנויה לבני בוץ, המתאימים לחומר הזמין בשטח, שאינן חזקות כאבן. (דוגמא לזה קיימת בתל אשדוד השטוח, בה נחשפו חלקי החומה עשוית לבני בוץ באורך כולל של 1,500 מטר, בעובי כ-4 מטר וגובהה כ-6 מטרים. כך גם חלק מהבתים בתל יריחו עשויים לבני טיט, החומר המצוי והזמין בשטח, כפי שראיתי בעיני. אלא שבניגוד לתל אשדוד שלא היה מיושב באופן מסיבי בתקופות שאחרי חורבנו/נטישתו ולכן חומתו שרדה, לוד עיר פעילה כל העת, והגיויני להניח שחומתה עשויה להחרב ולהלקח לשימוש מימיו). בתלים רבים נמצאו חומות, אך בתלים רבים, ובפרט בתלים היושבים באדמה רכה של מישור החוף לא נמצאו חומות (אך גם בתלים סלעיים לא תמיד נמצאו החומות).

בחפירת ריבועים נחשפו ותועדו שכבות בגוונים שונים על עומק כותלי החפירה, עד התקופות הקדומות. ראיתי התמונות בעיני, ועתידות להתפרסם.

בחפירה במגרש בית הספר שנבנה כעת בין רחובות ביתר/טשרניחובסקי/חללי אגדיר (הבנין הדרומי), גילו שכבת מגורים גדולה מימי בית ראשון. זו החפירה הדרומית ביותר עד כה שנמצאה בה שכבה מבית ראשון. ראינו תמונות ברורות של החפירה שכוסתה בבנין בית הספר ההולך ונבנה כעת (דבוק לו מצפון מבנה בית ספר חדש נוסף, שכבר נשלמה בנייתו).

מעבר לחפירה זו בבית הספר ולדרום, נמצאו שכבות מתקופת בית שני, אך כאמור לא מבית ראשון, ולא מתקופות קודמות לה. לדוגמא 'פסיפס לוד' שמעליו נבנס כעת מבנים גדולים שיהיו מרכז לתיירות, נמצא כמה מאות מטרים מבית הספר הנ"ל, ברחוב החלוץ פינת סטרומה. תחת שכבת פסיפס הבית המפואר מהתקופה הביזנטית שנמצאה, נתגלתה שכבה שגם בה רצפת פסיפס נוספת, מהתקופה ההרודיאנית של בית שני.

בחפירת רחוב נרדאו/קלויזנר שבה ביקרנו, נמצאה עד כה שכבת התקופה הערבית הקדומה, כולל בית יוצר לנרות חרס מתקופה זו. לדברי אברהם טנדלר, נחשפו בה כבר גם שרידי שכבה מתקופת בית שני (לברר עמו יותר ביסודיות). וכמובן החפירה נמשכת. יש לציין שמקום זה נחשב כיום לקצה 'תל לוד', אך נמוך ממרכז התל המוגבה שנוצר מבניית שכבות זו על זו.

נמצאו בשכבות המגורים כלי אבן, מאפיין יהודי מובהק לכלי שאינו מקב"ט שעלותו יקרה ליצור, ולרוב יוצר רק מסיבות הלכתיות, אך בחפירות בתקופה הרומית בלוד כבר לא מוצאים כאלו (אחרי חורבן הבית ודעיכת ההקפדה על טהרות).

גבולות העיר לוד העתיקה לתקופותיה (לא רק הכנענית); במזרח, נחל אילון, שאפיקו אף סטה מעט לכאן ולכאן בתקופות קדומות, וישנן חפירות המצביעות על כך (לא קבלנו הסבר מפורט מה הן העדויות). ומכל מקום יתכן שלוד הכנענית מוקפת החומה, לא התפרסה עד נחל אילון, כי יש גבול הגיוני לגודלה של עיר בתקופה זו, וגם לא נמצאו ממצאים מתקופות אלו בחפירות שסביב התל. בצפון, העיר לוד בתקופותיה הקדומות כנראה לא הגיעה מעבר לגשר העתיק מצפון לכיכר כיכר ספרא (הגשר בנה הסולטן בייברס הערבי,

ידועים דברי הרב נתן אורטנר זצ"ל רב דלוד, בספרו יד נתן (ח"ב סי' ל, קונטרס פורים בעיר לוד), שהאריך לקבוע שבלוד עיקר פורים בט"ו. [וראה שם אות י' שהביא את עיקרי דבריו של ר' יואל אליצור שהאריך להכריח במאמר מנומק (תחומין ט) שהעיר לוד היא לוד שבכל התקופות²]. ואעפ"כ הביא הרב אורטנר דבריו של מרן הגר"ש אלישיב אליו, שלא לזוז מהמנהג שנהגו ספק בכל ערי א"י, והגר"ש"א אמר לו כך: 'שאף אם אני יכול להשבע דלוד דהיום היא זו שהיתה בימות יהושע בן נון לאור כל הנ"ל, כיון דכבר נהגו פורים בשני הימים, יש להמשיך כך משום המנהג שנהגו, עכ"ד. ולדעתי פסק הכי, מפני שזה דור יתום, ואולי גם משום שלא סגי ליה בהכרע מצד החקירות, כשאין מורה גדול שיודע לשפוט עפ"ז וצריך לסמוך על דברי אחרים. ואפשר להגדיר כוונתו כך: שלא 'לוד' בספק אם היא עיר חומה כי ודאי זו היא לוד מוקפת החומה, אלא אנו לא יכולים לקבוע הלכה ברורה בדור יתום זה. והרב אורטנר הנ"ל הכריע שעושים שני הימים בברכה, וגם בפורים המשולש קורא המפטיר קריאה דפורים והפטרת פורים, והסכים עמו המשיב הגדול ר' מנשה קליין. והאמת שאם לדון בקרקע, דברי הגר"ש"א זצ"ל אינן מחוורים, משום שמה שנסמך על המנהג שנהגו, הנה מנהג זה כלל לא היה מתוך הכרעה שלוד היא ספק ולא ודאי, אלא אדרבא, ע"מ לעורר את המתיישבים החדשים שבאו אליה לפני לפני כמאה ושלושים שנה, שחייבים לנהוג בה גם בט"ו מספק, כשממכתבי הרבנים דאז נראה שלא הכירו ולא נחתי לחקור מהי לוד, ולא היו בידם ראיות ברורות, ואעפ"כ הזהירו שלא יקלו ראשם וחייבים מספק להחמיר כי שמה עליה ויתכן שיושבים גם בה, ואילו הגר"ש"א מחזיק במנהג של חוסר הוודאות גם אחרי הבירורים היסודיים המכריחים את מקומה של לוד מוקפ"ח, וזה תימה שא"ז להחזיק במנהג שנהגו³.

ויתכן שבסיסו קדום יותר, ועד היום הכביש סלול עליו). במערב לכאורה העיר הסתיימה ברחוב אבא הלל והרצל, אך יתכן שהתרחבה גם מעבר לה. בדרום אין ידיעה עד להיכן התפרסה, ולא נחפרו כראוי שכבות עמוקות בלוד העתיקה ובשכונת רמת אשכול (גם לא נשלל שמה היו שם שכבות כנעניות, אלא שיש גבול הגיוני לגודל עיר כנענית מוקפת חומה, ולא מסתבר לקחתה הרבה דרומה).

סביבות לוד, למזרח נחל אילון נחפרו עתיקות, בישוב גינתון ובכפר הנוער בן שמן, וגם מדרום לעיר לוד. אך גם כאשר הגיעו לקרקע הבתולה באותם אתרים, לא נמצאו כל שרידים מוקדמים לימי בית שני. גם בשכונת אחיסמך החדשה נמצאה באר מהתקופה הפרסית (אם אינני טועה בזכרוני מהנאמר), המורה על אזור חקלאי, ולא היה בה ישוב.

התל המוגבה שלכאורה אותו בלבד יש לראות כהעיר הכנענית; במערב, גובל ברחוב אבא הלל. בדרום, צפונית מעט לרחוב נרדאו. במזרח, מזרחית מעט לרחוב האחוזה (מסגד אבו בכר יושב על מורדות התל המוגבה). בצפון, בסיומו של רחוב ביתר היכן שהמסגד בעל הכיפה.

יש שני בתים של תושבים יהודים בכל התל, לדברי ערבי תושב השכונה הקטנה, שעמו שוחחתי היום; בית אחד ברחוב ביתר מול מסדה, מתגוררות בו אם ובתה, בבית חד קומתי עלוב בסגנון ערבי (הבית משלהי התקופה העות'מאנית). ומולו בית נוסף כדוגמתו, בפינת רחוב ביתר/מסדה, שניהם מסומנים במפה כמגרש 17. ניסיתי לדפוק על דלתות חצרות הבתים הנעולות, ב-12:15 בצהריים, אך לא קבלתי מענה.

כדי לבדוק האם נראית שכונת אחיסמך מתל לוד, הלכתי ודפקתי בדלת דירה בקומה עליונה ברחוב החלוץ 18. בעל הדירה ערבי צעיר ארחני באדיבות. הבנין שוכן מעט ממש מדרום ל'תל לוד' המוגבה, וגגו כגובה של גג ביה"ס שבו נחפר מתחם המגורים בבית ראשון - כלומר לוד המקראית. עליתי לעליית הגג שלו, ומשם אל גג הבית עד קצה הבלוק שמגיע לרחוב החלוץ פינת בן יהודה, וצילמתי את כל האזור מתצפית טובה. היה קשה לראות את שטחה של שכונת אחיסמך החדשה, כי בתי שיכון בינינו הפריעו את ראיית השטח, אבל לפי הבדיקה, ללא אותם בתים רואים הכל ללא שום קושי.

² ומש"כ הג"ר אריאל בוקוולד בקונ' 'הימים האלה נזכרים' (עמ' נו ואילך), לפקפק בכך שא"ז יותר מספק, כי שמא העיר מרוחקת מעט מכאן, זו דחייה שאין בה ממש. וברור שהעיר הכנענית שוכנת בתחומי העיר כיום.

³ אמנם גיסי רבי ישראל פלמן שאל מהגר"ש"א והשיב לו באופ"א: והריני מצטט את לשונו (והמעשה היה בסוף ימיו אך אינני יודע באיזה שנה):

לאחר הברית (לבנו של ר' יצחק גרודקה מאלעד, בביהכנ"ס תפארת בחורים) ניגשתי לרבינו הגר"ש אלישיב זצוק"ל, ושאלתי האם באלעד צריכים לעשות פורים גם בט"ו, ושאל מדוע? ועניתי מפני שהוא נראה ללוד שהיתה מוקפת חומה, ושאל מי אומר שזה לוד, אמרתי לו שהחוקרים אומרים שזה קרוב לודאי שזה לוד המקראית, ואמר זה כלום, (איני יודע אם כונתו היה שאינו סומך על חוקרים, אבל זה המילים שאמר). ושאלתי שגם אם זה לא לוד, מ"מ הוא ודאי באזור, ובאלעד נראה כל האזור, ועשה לי תנועת ביטול. ושאלתי

ועכ"פ מה שינהגו בה, אם מעיקר הדין, אם מחומרא לקרא בט"ו, כך יהיה המנהג בכל העיר לוד ורמלה רבתי, משום שודאי עכ"פ לוד דהיום יושבת על חרבות העיר הישנה. ויש מקום לבדוק לגבי באר יעקב אם הישוב ניר צבי מחבר אותה עם לוד בקרפף, ובעתיד הלא רחוק יתכן שגם ראשון לציון תתחבר לבאר יעקב בתוך קרפף (ואולי כבר עתה מחוברת), ויהיו כולם עיר אחת גדולה. וכמוכן במושביו הסמוכים או נראים ללוד העתיקה (בן שמן, גנתון, אחיסמך, שכונת אחיסמך, שכונת גני יער, זיתן ואחיעזר).⁴

אז מה למעשה אם באלעד צריך לחוש גם לט"ו, ואמר לא צריך. [הדברים נאמרו באידיש, ונסיתי לדייק עד כמה שניתן].

לכא' כוונתו שאין חוששין ללוד יותר מהמנהג מצד ששם העיר לוד עליה, שכנראה היתה בסביבה זו, ולכן לא ראה מקום לחשוש לנראה לספק וכהברכ"י, ולכן שאלו 'מי אמר שזו לוד', ודברי החוקרים ללא בדיקה אצלו לא מהוים משקל. וכך גם כ' בשו"ת מנחת יצחק ח"ח (חלק ח ס' סא) לענין לוד, על מקום שהוא באזור כלשהוא ולא ידוע היכן בדיוק. ועדיין צ"ע הוראתו כמו שכתבנו בפנים.

⁴ הגר"א בוקוולד העלה הערה, שמא היות וחלק מרבני זמנינו רואים את מקומה של לוד כמסופק, שמא נחשוש שגם העיר העתיקה הערבית (הנמצאת מדרום לתל לוד העתיק, ושם 'לוד' עליה) אולי היא לוד של ימי חז"ל, וממילא הסמוך או הנראה לה, אף שאינו נראה או סמוך לתל לוד העתיק, גם יהיו בכלל הספק שמא לוד היא. אלא שנראה לענ"ד שעכ"כ לא יעלה על הדעת. תינח שאין כח ביד הרבנים להכריע מכח החפירות בתל לוד ורוצים לסמוך על מה שנהגו כבר רק להחמיר מספק בט"ו, אבל לומר שלוד הערבית והביזנטית היא לוד מוקפת החומה אף שלא נמצאו בה כלל שכבות עתיקות, זה מתמיה, שעכ"פ כבר יש רגליים לדבר שלוד מוקפת החומה איננה בעיר הערבית אלא בתל לוד.